

از: یادداشت‌های دانشمند فقید عباس اقبال

خدمات ایرانیان بتمدن عالم

« ۶ »

یکی از این مذاهب مر کبه آیین مهرپرستی است مخلوط از عقاید ایرانی و بابلی و یونانی که در قرن اول قبل از میلاد مسیح در بابل و در آسیای صغیر رایج شده و بعدها بتوسط سر بازان و سرداران رومی باروپا نیز انتقال یافته است .

این مذهب یعنی مهرپرستی که کم کم بعلت اختلاط با آداب و معتقدات یونانی دارای معابد و مجسمه‌ها و نقوش برجسته‌ای نیز شده بود تا قریب پنج قرن در ممالک اروپائی روم منتشر و طرف پرستش جمعی از مردم از جمله پاره‌ای از امپراطوران رومی بود .

حتی یولیانس امپراطور معاصر شاپور دوم اقداماتی نیز کرد که آن را مذهب رسمی روم قرار دهد .

از این قبیل مذاهب مر کبه که بر اثر انتشار دین مسیح و افکار حکمای اسکندریه و صابئین قدیم کلدانی هر چند صباح در قسمت غربی آسیا نمونه‌هایی از آنها بوجود می‌آمد اهم آنها از لحاظ سیاسی و تأثیری که در تاریخ ایران و سایر ملل معاصر کرده‌اند دو کیش از همه بیشتر اهمیت دارد :

یکی دین مانوی ، دیگری آیین مزدکی . چون آیین مزدکی بیشتر جنبه اجتماعی داشته و در دنیا نیز تأثیر عظیمی نکرده از سر آن میگذریم و فقط آیین مانوی را که بر عکس عالمگیر شده و در زندگانی غالب ملل شرق و غرب تأثیراتی عمیق کرده است مورد بحث قرار میدهم .

مانی مؤسس و پیغمبر این مذهب تازه در سال ۲۱۵ میلادی از پدری ایرانی از خاندان اشکانی در یکی از قرای بابل قدیم تولد یافته و در این سرزمین که مرکز

اجتماع مغهای زردشتی و فضلالی صابی و حکمای فرق حکمتی مدرسه اسکندریه و سرانیها و اهل بدعتهای مذهبی بوده تربیت شده و مقارن سال ۲۴۰ که سن او به ۲۵ رسیده بود بتبلیغ آیین جدیدی که خود از ترکیب و اختلاط مذاهب و آراء فرق و ملل و نحل مذکوره ترتیب داده پرداخته است .

سال ۲۴۰ سال جلوس شاپور اول ساسانی است ، در این سال مانی کتاب دینی خود را که مخصوصاً برای دعوت و ارأئه بشاپور بنام شاپورگان نوشته بود بشاهنشاه ایران تقدیم داشته و بعدها بزبان سریانی کتب عدیده دیگر برای دعوت مردم بابل برشته نگارش آورده است .

در اینجا با اصول عقاید و آراء مانی کاری نداریم فقط بعلمی که خواهیم گفت با اصراری مخصوص روش تبلیغ و طرز تعلیمات او را بیان مینمائیم .

شاید مانی در میان پیغمبران قدیم اول کسی باشد که برای گرواندن مردم به کیش خویش و جلب دل و مغز ایشان علاوه بر استدلالات عقلی و براهین خطابی طریقه تازه دیگری را در این راه پیش گرفته است و آن تحریک قوای ذوقی و ربودن اختیار دل ایشان بوده است بوسیلهی که تا آن تاریخ در تعلیمات دیناتی بکلی نازگی داشته است .

مانی با کمال هوش و ذوق دریافته بوده است که در انسان غیر از قوای عاقله قوای دیگری نیز هست که شخص را از راه مراجعه بآنها بطرف خود خواند و با اسیر کردن آنها صاحبان آن قوی را به راهی که مطلوب است کشاند با این تفاوت که در این مرحله باید وسایل و زبانی دیگر اختیار نمود که غیر از وسایل و زبان مراجعه بقوای عقلانی است بعبارة آخری همانطور که با استدلالات منطقی و قضایای عقلی و ریاضی قوای عاقله پی بحقیقت مسائلی میبرد و با استدلال کننده و صاحب دعوت میگرود با برهان صورت و الفاظ و الحان خوش دلربا نیز میتوان مردم را از راه

چشم و گوش بخود خواند و فریفته و دلباخته کرد .

اگرچه مانی خود ایرانی است و از پدر و مادر ایرانی و در یکی از ایالات ایران تولد شده لیکن آئین او چنانکه گفتیم ایرانی صرف نیست چه او اجزائی از دین قدیم بابلی و تعالیم فلاسفه اسکندریه را در آن داخل کرده و از ادیان مسیحی و بودائی نیز اقتباساتی نموده است با این حال اساس آن بر ثنویت یعنی نزاع بین خوبی و زشتی یعنی روشنائی و تاریکی نهاده شده و این استخوان بندی را که بکلی ایرانی و آریائی است در تعلیمات دینی خود محفوظ داشته است .

بعقیده مانی هر چه مادی است از سرچشمه تاریکی آب میخورد و هر چه معنوی و روحانی است از نور . از اختلاط تاریکی و روشنائی آسمانها و زمین و انسان بوجود آمده پس در هر موجودی مادی از جمله در انسان مقداری از نور بودیعه نهاده شده روزی خواهد رسید که در نتیجه سانحه عظیمی عالم وجود در جهنمی فرو خواهد رفت فقط در این میان برگزیدگان مانوی یعنی کسانی که در عالم گرد مادیات و معاصی نگشته بآسمان عروج خواهند کرد گناهکاران بآتش جهنم خواهند سوخت و مردم بین بین در انتظار غذایی دیگر معلق خواهند ماند تا بالاخره تاریکی از روشنائی بکلی مجزا خواهد شد و عالم آرام قطعی خواهد یافت .

پس وظیفه برگزیدگان (صدیقین) دین مانوی آن است که بحد کمال از توجه و اشتغال بمادیات و ملامهی اجتناب کنند و بر ریاضت و زهد بپردازند و از اعمال و اقوالی که انسانرا بعالم اهریمنی نزدیک میکند اجتناب ورزند از این قبیل است خوردن گوشت ، آشامیدن شراب ، تعرض بزندگان ، موجودات جاندار از انسان و حیوان و نبات ، نزدیکی بزنا ، دروغ ، حرص و شهادت بیجا و غیرها ، بعد از طبقه صدیقین که اولیای مذهب مانویند شماسین و معلمین یعنی طبقه روحانیون و مبلغین آئین مانی بودند و طبقه آخر یعنی پیروان و مؤمنین باین دیانت را بفارسی نغوشاك =

نیوشاک و بسریانی سماعین میگفتند .

این طبقه مکلف نبودند که مثل سایر طبقات ریاضت و زهد را پیشه کنند همینقدر که از بت پرستی و دروغ و وحشت و قتل و زنا و سحر و جادو دوری میکردند مؤمن بکیش مانوی بشمار میرفتند .

پیروان مانی تعلیمات و کتب مانی پیشرو خود را بینهایت محترم و مقدس می شمردند و برای آنکه بصورتی شایسته و درخور این احترام آنها را محفوظ دارند و بدیگران برسانند در تکرار و بیان تعلیمات مانوی همه آنها را همراه با ساز و آواز خوش میگفتند و بدیگران میشنواندند و شاید هم بهمین علت است که پیروان ساده کیش مانی بسماعین (مشتق از سماع) و نغوشاک یا نیوشاک (از نیوشیدن) مشهور شده اند ، باین ترتیب می بینیم که ساز و آواز و سماع در مذهب مانوی از اعمال دینی و از لوازم مجالس و محافل مذهبی ایشان بوده است .

مانی غیر از کتاب شاپورگان که آنرا برای شاپور اول بخط پهلوی نوشته بوده بقیه کتب خود را بخط مخصوصی مشتق از سریانی نگاشته .

این خط مخصوص شکل بسیار زیبا و ساده ایست که مانی آنرا بعنوان خط دینی جهت مذهب خود اختیار نموده و در تحسین و تسهیل آن بسیار کوشیده است . مانویه که دلدادگی و فریفتگی عجیبی بهره که مظهر جمال باشد از خود ظاهر میکردند تألیفات مانی و کتب دیگر خود را باین خط در نهایت سلیقه و زیبایی می نوشتند ، در روی سفیدترین اقسام کاغذ یا پوستهای براق یا حریرهای سفید تحریر می کردند . هر کب ایشان یا مر کبی بسیار براق و شفاف بود یا بالوان مختلف مخصوصاً سبز و سرخ . اکثر کتب مانویه مذهب و منقوش بود و باشیرازه های استادانه و جلد های نفیس آنها را می آراستند .

در ودیوار معابد مانوی همه بمجالس نقاشی از گل و بوته و جمعیت سازندگان

و خوانندگان و کتیبه‌های زیبا منقوش است، بکار بردن عطر و بویهای خوش و سوختن عود و عیبر نیز از اعمال مذهبی مانویان بوده است.

بنابراین شرح مختصر ملاحظه میفرمائید که آئین مانوی در قسمت تعلیمات دینی و عملی بیش از هر چیز بنذوقیات و لطایف اهمیت میداده و در افسانه‌های ما نیز هست که مانی نقاش و معجزه او نقاشی و کتاب ارتنک یا ارژنگ او بوده و بگفته مؤلف کتاب بیان الادیان «برهان او صناعت قلم و صورتگری بود».

شهرت او در نقاشی و صورتگری تا آنجا رسیده است که در ادبیات فارسی شخص او نمونه کامل نقاشی و ارتنگش زیباترین نمونه نقش و صورت شمرده شده است.

مانی را بهرام اول در حدود سال ۲۷۳ میلادی دستگیر کرد و کشت و پوست او را بگاہ انباشت و بریکی از دروازه‌های شهر جندی شاپور آویخت و پیروان او را از ایران راند.

لیکن با این حرکت ریشه کیش مانوی از دنیا قلع نشد چه پیروان این مذهب از طرفی از طریق بابل آئین خود را در شام و فلسطین و آسیای صغیر و مصر و شمال آفریقا و جنوب گالیا و ایتالیا و بلغارستان منتشر کردند و از طرفی دیگر از سرحدات ایران شرقی گذشته آسیای مرکزی را میدان انتشار مانویت قرار دادند.

در طرف مغرب آئین مانوی تا اواسط قرون وسطی پیروان کثیر داشت و در قرطاجه و شهر رم عده زیادی از ایشان باقی بودند که بتبلیغ این دینانت اشتغال داشتند و اگوستی نوس قدیس از مشاهیر روحانیون عیسوی مدتی در آفریقای شمالی و در شهر رم در پیش مانویه میزیست و در ابتدا تعلیمات دینی را از ایشان فرا گرفته بود. اما در ایران شمال شرقی و آسیای مرکزی مانویه از شرط جیحون با طرف انتشار عظیمی پیدا کردند مخصوصاً ولایت طخارستان و دره‌های چغانیان و ووش و شط ایلی مرکزی

عمدهٔ ایشان بود و در آن نواحی پیروان بسیار داشتند و پس از آنکه در حدود سال ۷۶۰ میلادی یعنی در قرن دوم هجری طایفهٔ ترك اویغور طخارهای آریائی را مغلوب و در ترکستان شرقی یعنی دره های کاشغر و ختن و ایلی دولتی بزرگ تشکیل دادند مبلغین مانوی خانان آنطایفه را بآئین مانوی خواندند و آئین مانوی دین رسمی قوم اویغور شد و مانویه در آسیای مرکزی میدان وسیعی جهت تبلیغات دینی و انتشار ذوقیاتی که دین ایشان بر آنها انکاء داشت پیدا کردند و بتدریج از چیخون بطرف خراسان عبور کرده در بلاد اسلامی نیز منتشر شدند و بدعوت مسلمین پرداختند و نهضت زنادقه را که بعد بتفصیل از آن صحبت خواهیم داشت شروع نمودند ترکان زردپوست اویغور از برکت تبلیغات مانویهٔ ایرانی بساز و آواز و نقاشی که اصل همهٔ آنها از عهد ساسانی بود آشنا شدند مخصوصاً نقاشی در میان ایشان اهمیت فوق العاده پیدا کرد. مغول بعد از آنکه ترکستان شرقی و سرزمین اویغور ها را فتح کردند این سبک نقاشی را از ایشان آموختند و آنرا بچین بردند و از آن نقاشی مخصوص چینی بوجود آمد.

همین نقاشی است که بعد ها بار دیگر یعنی در عهد حکومت ایلخانان تاتار بر ایران از چین بممالک اسلامی برگشته و اساس تذهیب و نقاشیهای عهد مغول و تیموری وصفوی شده است.

اگر روزگاری اسناد بیشتری راجع بمذهب مانوی فراهم شود و تحقیقات عمیق تری در باب اصول و تأثیرات این دین در عالم بعمل آید واضح خواهد شد که این آئین عجیب که مخلوق دماغ و ذوق یکنفر پیغمبر ایرانی است در دنیای قدیم و جدید چه اثرهای بزرگ داشته و تمدن دنیا تا چه پایه مدیون آنست، این تأثیرات را اجمالاً میتوان بشرح ذیل خلاصه کرد:

ناتمام